

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Nogle Bemærkninger til

P. G. Lindhardt:

Peder Hersleb, I (1939). Af Arkivar,
Dr. theol. Bjørn Kornerup.

BISKOP PEDER HERSLEB¹⁾ staar som en saa magtfuld Skikkelse i dansk-norsk Kirkehistorie, at det er i høj Grad velbegrunderet at gøre ham til Genstand for en Monografi. Ved sin ejendommelige Prædikekunst, ved sin usædvanligt energiske Virksomhed som praktisk Kirkemand og ved sin Indgriben i Tidens almindelige Udvikling er han tillige en Personlighed, der er vel skikket til at danne Midtpunktet for en Skildring af hele Periodens Kirkehistorie. Det er derfor kun glædeligt, at hans Indsats er blevet taget op til Behandling af Dr. Lindhardt i et større Arbejde, hvoraf der nu foreligger første Del (for Tiden indtil 1737) som Disputats for den teologiske Doktorgrad. Dr. Lindhardts Bog vidner først og fremmest om sejt Udholdenhed, dernæst om et indgaaende Kendskab til Kildestoffet — baade det trykte og det haandskrevne — fra Pietismens Tidsalder. Paa Grundlag af et flittigt og taalmodigt Studium af disse Kilder er det lykkedes Forfatteren at levere en Bog, der giver mange gode Bidrag til Belysning baade af Herslebs Optræden og Virksomhed og til Forstaelse af Tidsbaggrunden. Eksempelvis kan nævnes Undersøgelsen af Herslebs Afhængighed som Prædikant af en Række Forbilleder, Gennemgangen af hans bekendte »Epistola pastoralis« fra 1737 og især den meget detaillerede Skildring af hans betydningsfulde Gerning som Biskop over Akershus Stift 1730—37, men ogsaa over talrige andre Enkeltspørgsmaal er der blevet kastet nyt Lys.

Ikke desto mindre har den foreliggende Bog efter min Opfattelse væsentlige Svagheder. Hertil regner jeg først og fremmest dens formelle Ubehjælpsomhed. Bortset fra det indledende Afsnit er det just ikke nogen Nydelse at læse Dr. Lindhardts Fremstilling, og naar Forf. i Fortalen siger, at Bogen »prætenderer, hvad teksten angaar, at kunne læses af de fleste«, saa tvivler jeg paa, at ret mange andre end de, der (som undertegnede) nærer en dybere Interesse for Emnet, vil have Taalmodighed til at arbejde sig helt

---

¹⁾ Da Dr. Kornerups efterfølgende Omtale af Dr. Lindhardts Disputats i sit Indhold paa saa mange Punkter stemmer overens med den Kritik, jeg fremførte ved det mundtlige Forsvar, finder jeg det rimeligt at gøre opmærksom paa, at de to Bedømmelser er fremkommet ganske uafhængig af hinanden. Dr. Kornerups Afhandling var Redaktionen ihænde, inden det mundtlige Forsvar fandt Sted.

Hal Koch.

igennem den. Selvom man vel ikke med Rette kan stille den For-
dring, at enhver, der skriver om historiske Emner, skal være Stilist
i snævrere Forstand, saa maa man dog have Lov til at kræve, at
vedkommende har et betydeligt større Herredømme over det dan-
ske Sprog, end Forf. af denne Bog viser sig i Besiddelse af. Gang
paa Gang har man Lejlighed til at studse over urigtige Udtryk og
upræcise Vendinger, ja, ikke sjældent er hele Perioder saa mangel-
fuldt byggede og saa ulogisk tænkte, at de næppe vilde blive taalt
i en Skolestil¹⁾. Ikke mindst af en akademisk Afhandling burde
man dog med god Grund kunne vente betydelig mere Stringens i
Tankegangen og Klarhed i Formen.

Hertil kommer endvidere, at det rige Stof i ikke ringe Grad
har overvældet Forfatteren. Der er derfor kommet noget mærke-
ligt ufordøjet over store Dele af Afhandlingen. Kun alt for ofte
synes man at staa overfor løst sammenkædede Excerpter af Kilde-
stof — ikke sjældent ret tilfældige af Indhold og ujævne i Form —
i Stedet for at møde det afrundede Resultat af en Forarbejdnings-
proces i Forfatterens Bevidsthed. Betragtet som et Stykke Historic-
skrivning er Dr. Lindhardts Bog et højst ufuldkomment Arbejde.
Man stilles vel atter og atter over for en stærkt ophobet Kund-
skabsmængde, men aldrig møder man et Pust af historisk Kunst,
af den Aand, der er nødvendig for at besjæle de døde Stofmasser.

Til Dels som Følge af disse Svagheder er det da heller ikke
lykkedes Forfatteren at tegne et virkeligt Portræt af den Skikkelse,
han beskæftiger sig med. Læserne faar en stor Mængde, ofte værdis-
fulde, Enkeltoplysninger om Herslebs Liv og Virke, men har de
ikke paa Forhaand et Helhedsbillede af hans Personlighed, vil de
næppe faa det gennem Dr. Lindhardts Fremstilling. Under Læs-
ningen af dette sprænglærde Arbejde har man desværre jævnlig
Fornemmelsen af, at Forf. glemmer, at det er et levende Menneske,
han skriver om — ved de stadige Paralleliseringer og de bestandige
Paavisninger af »fjernere« eller »nærmere« Afhængighed af den ene
eller den anden Art, er det næsten, som om den konkrete Person-
lighed Peder Hersleb opløses i blot et Spil af forskellige mekaniske
Faktorer. Dr. Lindhardt har vel et ganske godt Haandelag til at
udrede et speget Spind, men man savner den faste Haand (og den
klare Aand), der formaar at tvinde de adskilte Traade sammen
til en Enhed. Denne fundamentale Mangel ved et Arbejde, der i
høj Grad er anlagt som en biografisk Fremstilling, er saa meget

---

¹⁾ Man efterlæse saaledes følgende for Dr. Lindhardts Kapacitet som Stilist typiske
Steder: S. 56 L. 11—22; S. 59; S. 67 L. 16—24; S. 78 L. 12—16; S. 112, Note 7.
L. 1—6; S. 171 L. 15—21; S. 176 L. 19—177 L. 2; S. 228 L. 11—15; S. 281 L. 1—7.

desto mere beklagelig, som det her drejer sig om en stortskaaret, karakterfuld Skikkelse ¹⁾ som Peder Hersleb, der først og fremmest udfolder sig i den konkrete Virkeligheds Sfære som sit rette Element.

Forfatteren af disse Linier har for snart mange Aar siden i et Par mindre Ungdomsarbejder ²⁾ haft Lejlighed til at beskæftige sig med visse Sider af Peder Herslebs Levned og Virksomhed. Som man med Rette kunde vente af en Disputats, er det lykkedes Forf. af den nye Hersleb-Biografi paa nogle Punkter at grave flere Spadestik dybere end hans Forgænger, bl. a. fordi den Plads, der i sin Tid i de paagældende Tidsskrifter blev stillet til dennes Raadighed, gjorde det rimeligt at holde Forundersøgelserne inden for en snævrere Ramme. Intet Under derfor, at en Forf., der har kunnet bruge Aar til sine Forarbejder, har kunnet korrigere og supplere tidligere fremsatte Opfattelser ³⁾. Kan der maaske fra et individuelt Synspunkt betragtet være noget vist beklageligt ved at se Dele af sit Arbejde forældes, saa er der dog desto større Grund til i Almindelighed at glæde sig over, at Forskningen derved har gjort Fremskridt. Hertil er der intet at sige, heller ikke til, at en Forfatter naturligt føler Trang til at polemisere mod sine Forgængere. Derimod gør det unægtelig et pinligt Indtryk at efterprøve de Midler, Dr. Lindhardt oftere anvender i sin Polemik. Dr. Lindhardt kan saaledes ikke frikendes for en Tilbøjelighed til at ville konstruere en Modsætning af væsentlig Karakter mellem den Helhedsopfattelse, jeg er kommet til, og det — formentlig nye — Billede, det skal være lykkedes ham selv at tegne. Særlig graverende er det dog, at han aabenbart for at naa dette Maal jævnlig tilslører Resultater, man allerede var naaet til, eller til lægger sin Modpart Udtalelser og Synspunkter, denne ikke har fremsat, eller løsriver Sætninger fra deres Sammenhæng, hvorved de faar et Indhold, de ikke har. Da det her ikke drejer sig om et isoleret Tilfælde, men det synes at være en gennemgaaende Tendens, vil det antagelig ikke være upaakrævet at nedlægge en bestemt Protest mod denne Form for Polemik særlig i et viden-

¹⁾ Jeg tvivler meget paa Rigtigheden af Dr. Lindhardts Bemærkning S. 111, at det ikke laa for Hersleb at gaa »mod strømmen«. Hans Optræden efter 1737 peger afgjort i modsat Retning.

²⁾ I »Fra Frederiksborg Amt« 1921 S. 1—40 (citeres F. F. A.) og i Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke 4. R. III, 81—107, 257—320 (citeres K.). Udhævelserne i det følgende er alle af mig.

³⁾ Jeg kvitterer saaledes med Glæde for Berigtigelser S. 72 Note 2; 79 Note 4; S. 80; S. 80 Note 2; S. 120 Note 2 og delvis for S. 161 Note 2. I Registeret er under mit Navn ikke optaget S. 182, hvor jeg dog faar et velvilligt Skulderklap! Registeret lader i det hele meget tilbage at ønske. Man savner adskillige Henvisninger, og der er ikke gjort det fjerneste Forsøg paa nærmere at bestemme de opførte Personer.

skabeligt Arbejde. Hvor ubehageligt det maaske i andre Henseender kan være at tage til Orde til Forsvar for sig selv, saa forekommer det mig dog, at Dr. Lindhardts Forsyndelser mod elementære Regler for videnskabelig Debat ikke bør have Lov til at passere upaataalt. Ogsaa af Hensyn til Forf.s mulige Deltagelse i senere Forhandlinger kan der være god Grund til at minde om en Udtalelse, som for nylig er blevet fremsat af en Mand, hvis Stemme har mere end almindelig Vægt i den akademiske Verden: »til en Videnskabsmands Bundethed overfor Sandhedskravet plejer man at regne Forpligtelsen til Loyalitet i Referatet af Opfattelser, som man kritiserer«¹⁾.

Allerede under Redegørelsen for det Kildestof, der er bevaret til Herslebs Levned, giver Forf.s ejendommelige Kampmaade sig typiske Udslag. Det hedder her (S. 25), at Dr. K., der »flygtigt« har omtalt disse Kilder, antager, at Levnedbeskrivelsen af Hersleb i Erik Pontoppidans *Annales ecclesiae Danicae* (IV, 101—4) i sit Kildegrundlag er forskellig fra den Hersleb-Biografi, som foreligger i D. G. Zwergius, *Det Siellandske Clerisie* (S. 381 ff.), hvorimod efter Dr. Lindhardts Mening begge Fremstillinger bygger paa en fælles Kilde, Herslebs haandskrevne Selvbiografi. Hertil er at bemærke, at jeg aldeles ikke (F. F. A. 31 f.) har udtalt mig om de to Skrifters Værdi som Kilder til Herslebs Levned *som Helhed*, men ene og alene har undersøgt deres Forhold m. H. t. en speciel Efterretning, nemlig om Herslebs Andel i Ryttergodsskolernes Opretelse 1721. Angaaende dette enkelte Punkt har jeg ment — og mener fremdeles —, at selvom Levnedbeskrivelsen hos Pontoppidan paa en eller anden Maade i sin Formulering gaar tilbage til Hersleb selv (hvad Dr. Lindhardt ganske vist ikke kan bevise, men hvad ogsaa jeg finder sandsynligt), saa kan der dog i Spørgsmaalet om Ryttergodsskolerne tilkomme ham selvstændig Kildeværdi, fordi han antagelig *tillige* ad anden Vej — ved sin Tilknytning til Hoffet og som Præst i Hillerød — har haft Lejlighed til at skaffe sig primær Viden herom (jfr. Kr. Erslev, *Historisk Teknik* § 50—51). — Endvidere undrer det mig, at Dr. Lindhardt kalder min Omtale af Kilderne vedrørende Hersleb for »flygtig«. Ikke mindst er dette Udtryk paafaldende, da hele Undersøgelsen af Zwergius' Forhold til Herslebs haandskrevne Selvbiografi, til hans (tabte) »Curriculum vitæ« af 1740 og til Redaktionen i Haandskriftet Thott, 4°, 1921 er foretaget af mig som den første og allerede fremlagt 1921 (anf. Sted S. 32 f.), og da Dr. Lindhardts Opfattelse paa dette Punkt falder

¹⁾ Johannes Jacobsen, Professor, Dr. phil. P. Rubow og den gammeltestamentlige Kritik S. 13.

nøje sammen med min, uden at han dog nævner dette med et Ord! Helt »flygtig« kan min Redegørelse da ikke have været, og Undladelsen af at omtale denne smager i betænkelig Grad af at ville »forflygtige« andres Resultater.

Under Gennemgangen af andre Behandlinger af Herslebs Levned nævner Forf. velvilligst min Biografi i »Dansk biografisk Leksikon« (2. Udg., X, 167—73), som kaldes »dygtig«, skønt det paapeges, at den ikke indeholder »nye eller interessante synspunkter«. Der ankes tillige i en hertil hørende Note (4) over, at nogle værdifulde Specialoplysninger fra Wads Udgave af Chr. Rantzaus Breve til Hans Gram ikke er blevet benyttet, og det fremhæves, at jeg følger »den traditionelle linie« ved »ikke at gå noget videre ind på den norske tid, skønt denne utvivlsomt er det interessanteste i Herslebs liv«. Hertil skal jeg bemærke, at de omtalte Steder i Rantzaus Breve har været mig velbekendte, men med Vilje ikke er blevet benyttet, ligesom ogsaa Akershus-Tiden er blevet kortere behandlet, fordi det er en bestemt, af Redaktionen fastlagt Praksis ved det nævnte Værk at ofre de norske Afsnit af dansk-norske Personligheders Liv væsentlig knappere Omtale end de tilsvarende danske. Iøvrigt kunde man snarere sige, at jeg har forsyndet mig til den modsatte Side, idet jeg ved Skildringen af Herslebs Bispegering bruger mere end $\frac{1}{3}$ af Pladsen til Omtale af hans Virksomhed i Norge mod de knapt $\frac{2}{3}$, der anvendes paa hans Bispetid i København. Naar jeg saaledes her i nogen Grad har tilladt mig at fravige de almindelig gældende Regler for Leksikonet, skyldes det netop, at ogsaa jeg anser Herslebs norske Bispetid for særdeles betydningsfuld for Forstaaelsen baade af Manden og Tiden. Dette Synspunkt har jeg forøvrigt bestemt fremhævet i den nævnte Artikel ved en direkte Udtalelse (S. 170), idet jeg om de meget fremragende Sider ved den Herslebske Bispeadministration siger, at maaske »mest typisk« kom dette frem under Akershus-tiden, og sst. karakteriserer hans »Epistola pastoralis« og hans andre norske Hyrdebreve som »en Hovedkilde til Forstaaelse af hans kirkelige Indsats«. At skyde mig i Skoene, at jeg ikke skulde have tilbørlig Forstaaelse for den store almene kirkehistoriske Interesse, der knytter sig til Herslebs Bispegering i Norge, er derfor positivt urigtigt og for ikke sagkyndige Læsere direkte vildledende. En Forfatter er naturligvis ikke selv den bedste Dommer over, hvorvidt hans Arbejder indeholder »nye« eller »interessante« Synspunkter — det maa da være mig til saa meget desto større Beroligelse, at netop flere af de Synspunkter, som Dr. Lindhardt baade her og andetsteds aabenbart betragter som særlig »nye« og »interessante« i sin Bog, allerede in nuce findes hos mig, og man begriber ikke

helt, hvilken Interesse han har haft ved at ville tilsløre dette Faktum¹⁾.

Ved Behandlingen af Herslebs Præsteaar i Hillerød—Herløv 1718—25 bygger Forf. i høj Grad — som det ogsaa til Dels indrømmes — paa det af mig fremdragne Stof til Belysning af denne Periode, selvom han mener kun »med Varsomhed« at turde benytte mine Arbejder²⁾. Sammenligner man Dr. Lindhardts og min Behandling af denne Periode, maa det vistnok siges, at det kun er meget lidt »nyt«³⁾, han har kunnet fremlægge baade vedrørende Herslebs Gerning som Præst og den Rolle, han spillede ved Ryttergodsskolernes Oprettelse. Interessant er dog hans Omtale af et Aktstykke fra ca. 1720, der antages forsynet med Rettelser med

¹⁾ Dr. Lindhardt er (S. 100, jfr. S. 103) under Omtalen af Herslebs Rejse i Tyskland 1728 ivrig for i Polemik mod S. M. Gjellerups Artikel i 1. Udgave af Biogr. Lex. at fastslaa som sin Nyopdagelse, at det først var paa et senere Tidspunkt i Herslebs Liv, at denne tog Afstand fra de Retninger, han mødte 1728. Det havde maaske ikke været urimeligt at oplyse, at den berettigede Revision af Gjellerups Opfattelse i den angivne Retning allerede er foretaget i 2. Udgave (X, 169).

²⁾ Aabenbart af priselig Respekt for Betydningen af Akribi gør Dr. L. S. 80 Note 2 opmærksom paa, at jeg urigtigt har citeret et Aktstykke som værende af 2. Maj (i Stedet for 22. Maj) 1722, og at jeg ligeledes fejlagtigt har angivet Prinsesse Charlotte Amalies Gave til 50 i Stedet for 25 Rdlr. (S. 79 Note 4). Mere mærkeligt er det da, at han selv S. 72—3 Note 3 daterer et Aktstykke 29. Sept. i Stedet for 29. Novbr. 1720 og citerer et andet af 23. Novbr. 1720, som ikke har kunnet genfindes. I denne Sammenhæng kan iøvrigt anføres nogle andre Corrigena til Dr. L.s Angivelser. S. 64 Note 3 citeres et ikke foreliggende Værk (Kirkehist. Saml. 6. R. III), S. 78 Note 3 et ukendt Værk (»Danske Rigsregistranter«) og S. 276 Note 1 et ukendt Arkivale »Geheimeregistret« (skal være: Geheimregistratur). Ogsaa i de latinske Citater er der jævnlig Fejl: S. 30 Note 3 »omnibus« for »ominibus« og det ganske meningsløse »succus« for »successus«, S. 32 Note 1 »Academia« for »Academicæ« og S. 180 Note 4 »pertaxit« for »pertraxit« (mekanisk Overførelse af en Trykfejl i Forlægget). Enkelte Steder aftrykker Dr. L., som det siges S. 12, »ord- og bogstavret« nogle Brudstykker af Herslebs Selvbiografi. Ved at efterprøve de faa Citater, der findes S. 24, 64, 71, 82, 188 og 338, er der i 22 Linier fundet 19 Læsefejl! Man forstaaer efter dette bedre, at Dr. Lindhardt føler sig kaldet til at mane til Varsomhed mod unøjagtige Forfattere (S. 68 Note 1).

³⁾ Forhaabentlig ikke typisk for Dr. L.s Kildebenyttelse er Opgivelsen S. 69 (og Note 1) »efter Hillerød Kirkebog«, at der stod 25 offentlig Skrifte i Herslebs Tid i Hillerød. Ejendommeligt nok mangler Afsnittet om »publice absolverede« i Hillerød Kirkebog for disse Aar, men Tallet er rigtigt nok; thi det kan udfindes ved Hjælp af en anden, mere afsides liggende Kilde, som af mig anført i F. F. A. 14. Sat sapienti. — Et Eksempel paa det gavnlige i selv at have Papirerne i Orden, naar man vil rette andre, forekommer S. 80 Note 3. Her bestrider Dr. L. Rigtigheden af min Formodning om, at det var Biskop Christen Worm, der forhaalede Sagen om Oprettelsen af et Hospital i Hillerød (F. F. A. 21). Hertil ses ingen Grund, og det er positivt urigtigt, naar det siges, at Amtmand Grams Moderklæring til Biskoppens Erklæring af 25. Maj 1723 (som Dr. L. har genfundet) først skulde være dateret 12. Januar 1725. Som Originalen viser, blev den allerede afgivet 11. Juni 1723 (Indlæg til Siæll. Tegn. 1725 Nr. 13), og i Indledningen til denne hedder det udtrykkeligt, at Sagen »har ligget saa længe hos Biskoppen, inden derpaa er fulgt Erklæring«. Selvom Dr. L. ikke har kendt Originalen, maatte han dog af Koncepten til Grams Erklæring, som han selv har fundet, have kunnet se dette. Den 12. Januar 1725 fik Worm kgl. Befaling til paa ny at erklære sig.

Herslebs Haand, og som viser Slægtskab med en senere Betænkning af ham om Almueskolevæsenet (fra 1735). Trods ihærdige Forsøg paa at sandsynliggøre, at netop dette Aktstykke skulde repræsentere Herslebs egentlige Indsats ved Oprettelsen af Ryttergods-skolerne, er det dog ikke lykkedes Forf. at levere noget Bevis herfor, og han maa derfor som Slutresultat ende i det samme Standpunkt som jeg: at det paa Grundlag af det bevarede Kildestof næppe er muligt at naa videre end til at fastslaa Historiciteten af Efterretningen om, at Hersleb var primus motor i dette Foretagende — eller, som det hedder med en efter mig næsten ordret, men uden Kildeangivelse afskrevet Sætning, — han er »den, der havde kastet stenen i vandet og så ringene danne sig«¹⁾.

En væsentlig større Afstandtagen vil man finde fra min Afhandling om Hersleb som Prædikant (i Bogens 4. Hovedafsnit »Den Herslebske Prædikekunst«). Her anker Forf. over flere Ting. Han finder det uheldigt, 1) at jeg ikke har benyttet *hele* det bevarede Prædikenmateriale, 2) at jeg ikke gør Forsøg paa at stille Herslebs Prædikener ind »i en tidshistorisk sammenhæng«, 3) at jeg »lægger forbavsende vægt på formaliteter«, og 4) at jeg behandler Herslebs Indsats som Prædikant under eet, skønt jeg er »fuldt ud klar« over det bevarede Prædikenmateriales Uensartethed tidsmæssigt set (L. 118).

Den sidste Indvending kan jeg ikke tillægge større Betydning, da Dr. Lindhardt selv bestemt hævder, at »den Hersleb, vi møder efter 1738, er afgjort den samme som før« (L. 342), og da jeg flere Steder²⁾ udtrykkeligt havde betonet mindre Forskydninger i hans Standpunkt og hans Udtryksmaade, som Tidens Udvikling medførte. Den første Indvending er for saa vidt mere berettiget, men dels var det rimeligt ved Udarbejdelsen af en Oversigtsartikel til et Tidsskrift at begrænse Undersøgelsen blot til Hovedmængden af de trykte Prædikener, dels har Dr. Lindhardts Benyttelse af det forbigaaede (især haandskrevne) Materiale næppe betydet Fremdragelse af *væsentlig* nye Karakteristika. Den tredie Anke skal jeg vende tilbage til senere, og med Hensyn til den anden maa jeg hævde, at det er urigtigt, at jeg ikke har gjort noget Forsøg paa at stille Herslebs Prædikekunst »ind i en tidshistorisk sammenhæng«, idet jeg (K. 92 f., 96 f., 285) har stræbt at se den Herslebske Prædiken i Forhold til andre homiletiske Retninger. Derimod indrømmer jeg gerne, at jeg ikke — som Dr. Lindhardt — havde Lejlighed til at foretage den dyberegaaende Undersøgelse af Herslebs

¹⁾ Jfr. F. F. A. 37: »Hersleb er at betragte som den, der kaster Stenen i Vandet og derved giver Anledning til, at Ringene dannes.«

²⁾ Jfr. K. 99, 100, 103, 107, 268, 279 ff., 282, 299.

»fjernere og nærmere« Afhængighed af fortidig og samtidig Prædiken- og Opbyggelseslitteratur, et Omraade, der i Almindelighed ikke var saa gennemforsket i 1922 som senere, da den store Forhandling om Kingo mellem Professor Oskar Andersen og Dr. Arne Møller endnu ikke havde fundet Sted, og de banebrydende Studier af Frk. Solveig Tunold, som i høj Grad har vist Vejen for Dr. Lindhardt, ikke forelaa. Jeg har heller ikke noget mod at sige, at jeg anser disse Kapitler for hørende til det mest værdifulde i Dr. Lindhardts Bog, selvom jeg ikke føler mig overbevist om, at han overalt bedømmer Rækkevidden af sit Materiale rigtigt.

Som Hovedresultat af sine Undersøgelser paa dette Punkt mener Dr. Lindhardt at kunne fastslaa, at Hersleb baade med Hensyn til Stof og Form er traditionsbunden, og at han ikke fremsætter Anskuelser, »som gør krav på interesse i kraft af deres originalitet« (L. 179). Dette skal være lige det modsatte af den Opfattelse, Dr. K. er endt i, naar han kalder Hersleb »en mærkværdig selvstændig Prædikant«. Hele denne Opstilling og denne Understregning af egne »nye og interessante« Synspunkter ser meget bestikkende ud, men viser sig ved nærmere Eftersyn at være Øjenforblændelse. For det første forveksler Dr. Lindhardt Begreberne »Selvstændighed« og »Originalitet«, som ingenlunde dækker hinanden, og for det andet vilde det have været bedre, om Forf. i Stedet for at citere det anførte enkelte Udtryk af mig løsrevet havde agtet paa den Sammenhæng, hvori det er anbragt. Paa det paagældende Sted (K. 93) havde jeg nemlig udtrykkeligt sagt, at Hersleb i Forhold til den ældre ortodokse, den engelske og den pietistiske Prædiken staar »som en mærkværdig selvstændig Prædikant, der *havde optaget det bedste af Tidens Prædikekunst i sig* og udformet den paa en stærkt *personlig* Maade. Nærmest staar han dog utvivlsomt den Spenske Skole«.

Dette er noget ganske andet, end Dr. Lindhardt giver det Indtryk af. Saa lidt som nogen har jeg paastaet, at Hersleb var »original« i sin Tankegang — hvor mange danske Kirkemænd før Aar 1800 har tankemæssigt set været originale (nyskabende)? —, men det var — og er — min Opfattelse, at han paa selvstændig og personlig Maade har udvalgt og tilegnet sig det Stof og de Tanker, han havde Brug for, og fremfor alt at han gennem sin Fremstillingsform har formaaet at sætte en kraftig, helstøbt Personligheds Præg paa sin Forkyndelse og derved levere Beviset for, at han ikke, hvor afhængig han end i visse Henseender kan være af Forbilleder, blot har indskrænket sig til mekanisk at reproducere disse, men har ladet det overtagne, det laante, indgaa som organiske Led af sin Tankeverden.

Ikke mindst i formel Henseende finder jeg, at man skal søge Herslebs Ejendommelighed som Prædikant, og derfor bestræbte jeg mig i sin Tid for at analysere og karakterisere Herslebs Prædikestil, en Opgave, som Dr. Lindhardt aldeles har forsømt. Nu kan det vel ikke paa Forhaand forventes, at en Forf., der kan tillade sig saadanne Uhyrligheder i Retning af slet Sprog, som der ovenfor er givet Eksempler paa, skulde have Interesse for Begrebet Stil, men det berettiger ham ikke til at se med Ringeagt paa andres stilhistoriske Undersøgelser. Selvom det er muligt, at jeg har overvurderet et og andet Enkeltfænomen i Herslebs Stil, kan man ikke, naar man vil karakterisere ham i saa Henseende, undlade at undersøge de stilistiske Virkemidler, han anvender, og blot paa Forhaand betragte dem som »interesseløse« eller »så nogenlunde gængse hos de fleste betydeligere prædikanter« (L. 118) ¹⁾. Dr. Lindhardt taler ganske vist af og til — omend noget vagt — om Herslebs »blændende retorik«, »retoriske begavelse« o. l. ²⁾, men Sagen er, at ligesom han ikke evner at give sine Læsere et Helhedsbillede af Herslebs Personlighed, saaledes staar han uden dybere Forstaaelse for, at netop gennem Sprog og Stil afspejler denne kraftfulde, temperamentsbevægede Personlighed sig paa en ganske egen Maade. Mærkeligt nok synes Forf. forøvrigt ikke at være klar over, at han selv har fremdraget interessant Materiale til Belysning af dette Fænomen ved de mange Paralleler, han anfører især mellem Rambachs Passionsprædikener og Herslebs tilsvarende. Han er saa ensidigt optaget af (med Rette) at finde Ligheder og Laan, at han aabenbart ganske overser, hvorledes disse Jævnførelser flere Steder tillige viser Herslebs betydelige Evne til at omstøbe en fremmed Tekst, til at omsætte Rambachs mere aflattede, akademisk prægede Stil i sin egen karakterfulde Prosa — med andre Ord, tillige viser hans Evne til *selvstændig* Formulering ³⁾.

¹⁾ Jfr. L. 177 Note 3. Man skulde af dette Sted næsten fristes til at tro, at Dr. L. ikke ved, hvad Alliterationer er. Thi efter at have oplyst, at jeg har anført Eksempler paa Alliterationer hos Hersleb, gaar han umiddelbart over til at sige, at Vilh. Andersen har paavist »Bogstavrim« hos Hersleb.

²⁾ L. 179, 341. S. 151 taler Forf. med Rette om, at det hos Hersleb gælder at skelne mellem »det traditionsbundne stof og den levende form«, men reelt betyder dette Synspunkt ikke meget for ham, heller ikke den virkelig træffende Bemærkning (S. 169) om, at Hersleb er det homiletiske-rhetoriske Sidestykke til Brorson som Psalmcdigter. Men Forf. skulde have betænkt, at lige saa lidt som man vil undlade at undersøge Brorsons *poetiske* Virkemidler, fordi han ikke er original som Tænker, lige saa lidt bør man gøre det med Herslebs rhetoriske Apparat. — S. 177 udtaler Forf. sig med haabløs Forvirring om Begrebet »Middelstil«, idet han sammenblander Holdningen — Stilen — i en litterær Fremstilling med det mundtlige Foredrags »Aktion«.

³⁾ Jeg tænker her særlig paa enkelte Udtryk i de af Dr. Lindhardt S. 135 Note 4, S. 136 Note 2—3, S. 137 Note 2, S. 138 Note 3 anførte Steder. Det er mærkeligt, at Dr. Lindhardt viser saa ringe Indlevethed i Herslebs Stil, at han ikke selv umiddelbart kan fornemme den næsten H. C. Andersen'ske Evne til konkret Anskueliggørelse, der her Gang paa Gang stikker Hovedet frem.

Under Behandlingen af Enkeltheder i den Herslebske Prædikekunst fremsætter Dr. Lindhardt ikke faa Ytringer, som jeg maa tage Afstand fra. Jeg maa saaledes bestemt protestere mod den Tilsnigelse, som Forf. ikke mindre end 3 — tre! — Gange (L. 125, 132, 148—9) gør sig skyldig i ved at paadutte mig, at jeg skulde have sagt, at Herslebs Omtale af visse eksegetiske Finesser tyder paa *selvstændig* Eksegese — som min Tekst (K. 286) viser, har jeg kun anført de paagældende Ting som Eksempler paa hans Interesse for *specielle* eksegetiske Spørgsmaal. Den Slags Forveksling af Begreber ser ikke godt ud i en videnskabelig Polemik. — Ved Gennemgangen af de reale Ejendommeligheder ved Herslebs Prædiken anker Forf. over (L. 152), at jeg har søgt at give en Skizze af Herslebs dogmatiske Helhedsstandpunkt, eller som han siger: »at gengive hans anskuelser om alt fra skabelse til genkomst«. Derved skal man let »blive hængende i almindeligheder, som kan passe på så nogenlunde alle protestantiske prædikanter«. Hertil maa jeg sige, at jeg aldeles ikke har gengivet Herslebs Anskuelser om »alt« (formodentlig menes alt dogmatisk Stof) fra Skabelse til Genkomst, endnu mindre fortyndet eller almindeliggjort hans Standpunkt, saa at det kunde passe paa næsten *alle* protestantiske — altsaa antagelig ogsaa reformerte! — Prædikanter gennem fire Aarhundreder. Derimod ansaa jeg det for baade berettiget og nødvendigt, naar man vil danne sig et Billede af en bestemt Persons — i dette Tilfælde Peder Herslebs — Helhedsstandpunkt, da i Knaphed at omtale hans Stilling til de vigtigste Lærepunkter i den kristelige Dogmatik. En Redegørelse f. Eks. for Herslebs Anskuelser om det for hele Aarhundredets Kirkehistorie saa vigtige Spørgsmaal om Forholdet mellem Aabenbaring og Fornuft eller en Skildring af den Verdensopfattelse og den Livsstemning, der danner Baggrunden for hans Forkyndelse, maa dog sikkert siges at være af ikke ringe Betydning for Forstaaelsen af hans Forfatterpersonlighed og fører i hvert Tilfælde til Resultater, som just ikke vil passe paa *alle* protestantiske Prædikanter. Endnu mere undrer det mig dog, at Dr. Lindhardt umiddelbart efter at have udslynget den citerede flotte og urigtige Paastand faktisk gaar over til en Gennemgang af Herslebs Stilling til de fleste af de Punkter, som ogsaa jeg havde omtalt, omend efter en anden Gruppering og i forskelligt Omfang. Endvidere forstaaer jeg ikke, hvordan Dr. Lindhardt sst. kan slaa fast, at »naturligvis« fastholdt Hersleb »alle de enkelte lærepunkter i den orthodoxe teologi, som han var opdraget i«. At fremsætte en saadan Paastand uden videre er i metodisk Henseende ganske bagvendt. Selvom Forf. skulde have Ret i sin Opfattelse af Herslebs

Ortodoksi, maa dette dog først fremgaa af en speciel Undersøgelse og kan ikke forudsættes a priori.

Ikke mindre mærkelig forekommer den sst. (L. 152) fremsatte Anke mod mig, at jeg har betonet, at Herslebs Forsoningslære (i objektiv Forstand) er et Knudepunkt i hans Forkyndelse, thi »man er ikke blevet klogere ved at blive oplyst herom, for interesse vilde det dog kun have, hvis en betydelig prædikant i *det 18. årh.s Danmark på en eller anden måde afveg fra denne grund*«. Hvor er det muligt, at en Kirkehistoriker kan røbe en saa forbausende Uvidenhed om den Forandring, der paa dette Omraade fandt Sted i anden Halvdel af det 18. Aarhundrede? og selvom hans ukorrekte Udtryk maaske kun skal gælde første Halvdel af Aarhundredet, saa kan jeg ikke indse, at det ikke er berettiget — som sket i min Afhandling — med nogle faa Linier at gøre opmærksom paa et Hovedpunkt hos Hersleb som Prædikant, saa meget mere som det sker (men forties af Dr. Lindhardt) for at vise, hvorledes Hersleb først og fremmest interesserer sig for at fremhæve Kristus som Forsoneren, ikke som Læreren (K. 105).

Ligeledes finder jeg det vedblivende naturligt (modsat Dr. Lindhardts flotte Bemærkning S. 152 Note 4) at betone det *realistiske* Drag ved Herslebs Eksegese — man skulde virkelig ikke tro, at Forf. nogensinde havde hørt Tale om Begrebet allegorisk Eksegese¹⁾. S. 153 tages der Afstand fra min Opfattelse af Herslebs Udmaling af Kristus som Smertensmanden som karakteristisk for Hersleb og ægte pietistisk. Det er sikkert rigtigt, som Forf. oplyser, at hele »Blodteologien« ikke er oprindelig pietistisk²⁾, men at den er »ægte« pietistisk i den Forstand, at den paa ny og endnu stærkere kom i Kurs i Pietismens Tidsalder, kan næppe bestrides. Herom vidner f. Eks. ikke blot den herrnhutiske Opbyggelseslitteratur, men ogsaa en Mand som H. A. Brorson. At disse Forestillinger har betydet meget for Hersleb, kan heller ikke betvivles, naar man læser hans Passionsprædikener (jfr. de anførte Citater K. 106—7). Naar der ankes over, at jeg i denne Sammenhæng i An-

¹⁾ Overhovedet synes en bredere kirkehistorisk Viden ikke at være denne Forfatters Styrke. S. 229 Note 2 berigtiger han med Kette F. Ahlefeldt Laurvigs Misforstaaelse, at der skulde være blevet anvendt en Bibelhistorie af den pietistiske Peder Hersleb i Grevskabet Laurvigs Skoler i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, men det vilde ikke have tydet paa nogen overflødig Skarpsindighed, om en Kirkehistoriker med Speciale i dansk-norsk Kirkehistorie havde oplyst, at det her drejer sig om Professor Svend Borchmann Herslebs meget bekendte og udbredte »Lærebog i Bibelhistorie« (1812).

²⁾ Forf. henviser i saa Henseende til den ældre Erik Pontoppidan. Typisk er ogsaa et bloddryppende Skrift, udgivet 1762 af Peder Saxtorph »De store Saligheder i den hellige Nadver . . . *samlede af adskillige Lutherske Læreres Skrifter*«.

ledning af Herslebs Billede, at Sjælen finder Tilflugt hos Kristus »i hans Sides Saar og i hans blodige Vunder som Duer i Klippernes Rift«, har talt om »saa herrnhutiske og for vor Smag saa kyniske Udtryk«, maa jeg fastholde den her udtalte Opfattelse, og skal, da Dr. Lindhardt ikke synes at forstaa Ordet »kynisk«, henvise ham til »Ordbog over det danske Sprog« XI, Sp. 1034, hvor en Hovedbetydning heraf angives at være »kras realistisk«. I den Betydning har jeg brugt Ordet og agter fremdeles at bruge det.

Ogsaa andre Enkeltheder i Dr. Lindhardts Kritik af min Fremstilling frister til Modsigelse. S. 148 benægter Forf., at man — som jeg skal have gjort det — ud fra Herslebs Prædikener kan tillægge ham »særlig kirkehistorisk Viden«. Formentlig tænkes der med dette i denne Sammenhæng uklare Udtryk paa »førstehaands« kirkehistoriske Kundskaber. Herom har jeg intet sagt (K. 296), men de af mig anførte Steder viser en ret stor Orienterthed og Interesse for kirkehistoriske Fænomener, selvom det skulde dreje sig om Andenhaandsviden. At Hersleb har ejet en betydelig Mængde Kirkefædreudgaver, tyder iøvrigt paa — som ogsaa Dr. Lindhardt indrømmer —, at han har været en Mand af patristisk Læsning ¹⁾. — S. 149 findes igen et Eksempel paa Dr. Lindhardts mangelfulde Evne til at holde forskelligartede Begreber ude fra hinanden. Der ankes over, at jeg har udtalt, at Hersleb fandt en »særlig Fornøjelse« i at parallelisere gammeltestamentlige og nyttestamentlige Forhold — dette skal blot være et Udslag af »tidens stærkt typologiske exegese«. Jeg har aldrig paastaet, at dette Fænomen var originalt for Hersleb, men naar det oftere findes hos ham, er det næppe for dristigt at slutte, at han har følt sig tiltrukket af denne Ejendommelighed ved Tidens Eksegese og derfor med Fornøjelse følger den. — Naar S. 174 min Formodning om, at Hersleb skulde have overtaget Exordiet — Indledningen til den egentlige Prædiken — fra Spener og Rambach, som her viderefører Johann Hülsemann, bestrides, ser jeg ikke, at Dr. Lindhardt har anført noget Argument af større Vægt herimod. Navnlig forekommer det mig, at Forf.s egen Paavisning af, at Hersleb paa andre Punkter synes at staa dybt i Gæld til Rambach, snarere støtter min Formodning, selvom Exordiet hos Rambach er bygget noget anderledes end hos Hersleb. — Til S. 175 Note 3 bemærkes, at jeg ikke har sagt, at Herslebs Eksegese var i Speners Aand, *fordi* den var grundig og indtrængende, men *at* den var »i Speners Aand, grundig og indtrængende«. Hvad jeg her mener med »at være i Speners Aand«, har jeg forklaret i et tidligere (men af Dr. Lindhardt forbigaet) Sted (K. 271,

¹⁾ Jfr. L. 127.

juvr. 98), hvor jeg fremhæver Herslebs Fordring om Tekstforklaringens *opbyggelige* Karakter modsat den Brammen med overflødig Lærdom, som ofte fandtes i den »ortodokse« og i den »engelske« Prædiken. — Dr. Lindhardt afslutter sin Behandling af den Herslebske Prædikekunst med en Gennemgang af samtidige og senere Domme om den (L. 179 ff.). Det undrer mig, at han ikke har fundet det passende at nævne, at saa godt som alle de til Dels fjerntliggende Kildesteder fra den ældre Litteratur allerede var anført i Indledningen til min oftere paaberaabte Afhandling (K. 81—88)¹⁾.

Forholdene har ført det med sig, at en stor Del af ovenstaaende Bemærkninger har maattet forme sig som et Selvforsvar mod en efter min Opfattelse ikke helt loyal Polemik fra Dr. Lindhardts Side. Adskillige andre Punkter i den foreliggende Bog kunde iøvrigt indbyde til kritisk Drøftelse. Den nye Hersleb-Biografi er i flere Henseender et lovende Begynderarbejde, der paa nogle Punkter har kunnet supplere og korrigere tidligere Resultater, paa andre fremdrage ukendte Oplysninger, uden dog i det væsentlige at ændre Helhedsbilledet af Hersleb. Dr. Lindhardt er endnu en saa ung Forfatter, at han aabenbart har meget tilbage at lære baade formelt og reelt — deriblandt ikke mindst korrekt Optræden overfor tidligere Forskere.

---

¹⁾ Det kan formentlig ikke bebrejdes mig, at jeg ikke har anført de Forfattere, der har udtalt sig om Hersleb efter 1922. Derimod kunde Dr. Lindhardt passende have anført L. J. Kochs Dom over Hersleb som Prædikant (i samme Forfs. Brorson-Studier, 1936, S. 11—21). Jeg benytter Lejligheden til som Supplement baade til Dr. L. og til mig selv at gøre et Par Tilføjelser. I Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2. R. IV, 289, 298—9 findes andre samtidige Udtalelser om Herslebs Prædikener, i Fra Randers Amt 1911 S. 74 og i Festskriftet til Hj. Holmquist (»Från skilda tider«) S. 151 gives Oplysninger om Herslebs Skrifter henholdsvis i Dronning Anna Sophias Bibliotek paa Clausholm og i Sverige, og i Anders Stubkjær, Nogle Oplevelser, 1903, S. 13, er der meddelt et interessant Træk til Belysning af Herslebs Eftervirkning i det 19. Aarhundrede.

